

Richard Dove (ed.), *'Totally Un-English'? Britain's Internment of 'Enemy Aliens' In Two World Wars* (The Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies, 2005) 209 sayfa, ISBN: 90-420-1658-2.

Türk tarih yazımında Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin zorunlu göçü hakkındaki çalışmaların neredeyse tamamı bu olayı izole bir vakayımış gibi anlatmakta ve sanki sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir uygulama yapılmış gibi bir algılamının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki savaş sırasında askeri bir gereklilik olarak belli bir dini ya da etnik grubun savaş bölgelerinden uzaklaştırılması uygulaması başka devletler tarafından da zaman zaman yapılmıştır. Bu devletlerden bir tanesi de Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri safında bulunan İngiltere idi. İşin ilginç, İngiltere'nin kendisi savaş sırasında karşı-propaganda amaçlı da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nu Ermenilere karşı yapılan zorunlu göçten dolayı yoğun bir şekilde eleştirmişti. Richard Dove'un editörlüğünde hazırlanan bu çalışma ise İngiltere'nin hem Birinci Dünya Savaşı hem de İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkede bulunan bazı insanları "düşman tebaası yabancılar" (*enemy aliens*) diye kategorileştirip bu şehirleri savaş bölgesi ilan edilen bölgelerden ve savaş bölgesi olarak ilan edilmeyen Londra gibi şehirlerden toplayıp ülkenin çeşitli yerlerindeki toplama kamplarına gönderdiklerini anlatmaktadır¹.

Kitap üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Richard Dove'un ve Panikos Panayi'nin giriş niteliğindeki yazıları bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında zorunlu göçe ayrılan ikinci bölümde ise dört makale bulunmaktadır. Üçüncü ve son bölüm İkinci Dünya Savaşı sırasında zorunlu göçe ayrılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz hükümeti uzun yıllardır İngiltere'de yaşayan yaklaşık 30.000 Alman vatandaşını tutuklayıp sürgüne göndermişti. Asquith hükümeti, sivil Almanları toplu bir şekilde enterne etme kararı almıştı. 17-55 yaş arası eli silah tutan bütün "düşman tebaası yabancılar"² sürgüne tabi tutulmuşlardı. Bu sürgün politikası savaşın sonuna kadar sürmüştü. Sürgün kararının alınmasında *Lusitania* gemisinin Alman denizaltıları tarafından batırılması sonucu İngiltere'de patlama gösteren ve siyasi atmosfere egemen olan Alman-korkusu (*Germanophobia*) ve yükselen "vatanseverliğin"³ önemli rolü olmuştu. Hatta sürgünlere yardım etmeye çalışan İngiliz Quakerlar⁴

¹ Bu çalışmada yazarlar, İngiliz hükümetinin Almanları, İtalyanları, Avusturyalıları ve Türkleri sürgün edip toplama kamplarına göndermeleri için "internment" ifadesini kullanmaktadırlar. Hâlbuki İngilizler 1915 yılında Osmanlı Ermenilerinin zorunlu göçü hakkında kulağa daha az hoş gelen "deportation" ifadesini kullanmışlardı. Aynı şekilde Almanlar'ın Belçika'yı işgali sonrasında yaptıkları sürgün ve Belçikalıları zorunlu bir şekilde çalıştırma işlemine de "deportation" demişlerdi. Muhtemelen İngilizler, kendilerinin yaptıkları sürgün için daha masum bir ifade olan "internment"ı kullanırken Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın yaptığı uygulamalara, her iki uygulama arasında ciddi farklılıklar olmasına rağmen, "deportation" demişlerdi.

² Birinci Dünya Savaşı sırasında sürgüne tabi tutulan Almanlar hakkında araştırma yapılmış olmasına rağmen Habsburg ve Osmanlı tebaası sürgünler hakkında bir bilgi yoktur. Bkz. s.19.

³ "Deportation" ve "internment" kelimelerinin tercihi meselesinde olduğu gibi İngilizler ülkelerinde yükselen milliyetçilik için Türkçeye 'vatanseverlik' olarak çevrilebilecek "patriotism" kelimesini kullanırlarken kendi düşmanları olarak gördükleri ülkelerdeki milliyetçilik için "patriotism"e göre daha pejoratif bir anlamı haiz ve ayrımcılık, dışlayıcılık ve hatta ırkçılık gibi negatif kavramları çağrıştıran "nationalism" kelimesini kullanmaktadırlar. Bu çalışmanın çeşitli yerlerinde de İngiliz kamuoyunun İngiltere'deki Almanlar'a ve Yahudiler'e karşı ayrımcı ve zaman zaman da ırkçı bir tutum takındığı anlatılmaktadır.

⁴ Quakerlar, onyedinci yüzyılda İngiltere'de doğan ve daha sonra diğer Anglo-Sakson memleketlere de yayılan bir Hristiyan mezhebin mensuplarıdır. 'Dostlar Derneği' (*Society of Friends*) olarak da bilinirler. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşlardan zarar gören sivil mülteciler arasında yürüttükleri yardım çalışmalarına bilinirler. Bkz. "Quakers" maddesi, *Encyclopaedia Britannica*, Cilt 18, 1969, s.914 ve "Friends, Society Of" maddesi, *Encyclopaedia Britannica*, Cilt 9, 1969, s.938-943.

ırkçı bir ifade olan “Hun Coddlers”⁵ olmakla suçlanmışlardı (s.11–12). İkinci Dünya Savaşı sırasında ise İngiliz hükümeti daha farklı bir yol izlemişti. 1939 yılının Eylül ayında savaş patlak verdiği zaman çoğunluğu Yahudi olan yaklaşık 60–70.000 Alman ve Avusturyalı, İngiltere’ye iltica etmişlerdi. İlk başta İngiliz hükümeti bu kişileri kitlesel bir şekilde kamplarda toplama yoluna gitmedi. Onun yerine bu mültecilerin durumuyla ilgilenmesi için mahkemeler kuruldu ve mülteciler İngiliz hükümetine karşı oluşturabilecekleri tehdide göre derecelendirildiler. Ancak 1940 yılının Mayıs ayında hükümet bu politikadan vazgeçerek bütün bu insanları kitlesel bir şekilde toplama kamplarına gönderdi. Yine Birinci Dünya Savaşı’ndaki sürgünden farklı olarak bu sefer İngiliz kamuoyunda bu sürgüne karşı çıkanlar oldu. Hatta Avam Kamarası’nda yüksek sesle bu politikayı eleştiren vekiller bile vardı (s.12).

İki dünya savaşı sırasındaki sürgünlerin çoğu Man Adası’na gönderilmişlerdi. Man Adası, İrlanda Denizi’nde İngiltere ile İrlanda arasında bir yerdedi. Hem İngiltere’den uzak bir yerde bulunması hem de dağlık bir topografyaya sahip olmasından dolayı İngiliz hükümeti nazarında sürgün yeri olarak ideal bir konumdaydı. Bazı sürgünler adadaki kamplardan kaçmayı başardılarsa da hiç kimse adadan kaçamamıştı (s.13).

Giriş kısmında yazdığı “A Matter Which Touches the Good Name of This Country” başlıklı makalesinde Richard Dove, “düşman tebaası yabancılar”ın İngiliz hükümeti tarafından Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında enterne edilmelerinin İngiliz tarihyazımında genelde bahse konu edilmediğini ve İngiltere’nin savaştaki rolü içerisinde küçük bir hadise olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Dove, bunun iki sebebi olduğunu yazmaktadır. Birincisi, İngiliz hükümet işlerindeki “gizlilik kültürü” yüzünden tarih çalışmalarının yeterli düzeyde yapılamamasıdır. 1940 yılındaki sürgün hakkındaki hükümet evrakı uzun süre araştırmacıya açılmamıştı. 1980’ler ve 90’larda bir kısım evrak serbest bırakıldıysa da kitabın yayınlandığı tarih itibariyle bazı belgelere ulaşım yasaktır. Ayrıca, bazı belgeler de yok edilmişlerdir. İkinci sebep ise, sürgün politikası karmaşık ve kötü bir politikaydı. Bu yüzden, İngiltere’nin savaştaki rolünü birlik, cesaret, metanet ve zaferle anlatan tarihçilerin bu politikayı yazılarına dâhil etmeleri zor olacaktı (s.11).

Dove, Birinci Dünya Savaşı sırasında, “düşman tebaası yabancılar”ın sürgün edilmelerinin İngiltere’ye gözle görülür bir fayda getirmediğini yazmaktadır. Ayrıca, kamplarda toplananlar büyük zararlar görmüşler, bu kişilerin aileleri dağılmış ve neticede İngiltere’deki Alman toplumu bir daha kendine gelememiştir (s.12).

Kitabın giriş kısmındaki ikinci makale Panikos Panayi’ye aittir. Panayi, “A Marginalized Subject? The Historiography of Enemy Alien Internment in Britain” başlıklı yazısında çok sayıda insanın iki dünya savaşı sırasında sürgüne tabi tutulmasına rağmen bilim insanlarının, sürgünlerin tecrübeleri ve sürgünün kendisi hakkında çok az çalışma yapmış olduklarını tespit etmektedir. Bu yazıda Panayi, sürgün hakkındaki tarihyazımını değerlendirmekte ve neden bu konuya yirminci yüzyılın sonlarına doğru gibi geç bir dönemde ilgi duyulmaya başlandığını anlatmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki sürgünle ilgilidir. Bu kısımda dört makale vardır. “Prisoners of Britain: German Civilian, Military and Naval Internees during the First World War” başlıklı birinci makale yine Panikos Panayi’ye aittir. Bu ikinci makalesinde Panayi, ondokuzuncu yüzyıl boyunca Britanya’da canlı bir Alman toplumunun oluştuğunu ve 1914 yılına gelindiğinde Almanlar’ın sayısının 57.000’i bulduğunu belirtmektedir. Bu Almanlar, savaşın patlak verdiği ana kadar kendilerinin İngiliz toplumuna entegre olduklarını düşünüyorlardı. Ancak, Britanya kamuoyu Alman-karşıtı basın yüzünden aksini düşünüyordu. İngiltere ile Almanya arasındaki kriz ilerledikçe Alman-karşıtlığı ülkedeki Almanlar’ı yavaş yavaş etkilemeye başlamıştı. Ancak yine de bu Almanlar sürgün edileceklerini düşünmemişlerdi. Savaş başladıktan sonra ise hem İngiliz hükü-

⁵ İngiliz basını, kamplarda toplanan düşman ve “Hun” olarak kötülen Alman vatandaşlarına yardım etmeye çalışanları hainlikle suçlamıştı. Bkz. Norman Angell, *The Fruits of Victory* (Read Books, 2008) s.169.

meti hem de Britanya kamuoyuna Alman-korkusu hâkim olmuş ve bu korku yüzünden ülkedeki Alman toplumunun yok edilmesi süreci başlamıştı (s.29).

Hükümetin, ülkedeki “düşman tebaası yabancılar” a karşı tatbik ettiği siyasetin merkezinde bu kişilerin sürgün edilmesi yer alıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde İngiliz hükümeti yüzbinlerce savaş esirini sürgüne tabi tutmuştu. Hükümet sivil ve askeri mahpusları kamplarda ayrı ayrı yerlerde tutmuştu. Ancak dikenli tel arkasında bu sivil ve askeri mahpuslar aynı tecrübeleri yaşayacaklardı (s.29).

İrlanda açıklarında *Lusitania* gemisinin bir Alman denizaltısı tarafından batırılmasından sonra ülkeye hâkim olan “Alman-karşıtı histeri” den sonra, Asquith hükümeti bütün sivilleri enterne etme kararı almıştı. 1919 yılına kadar cari olacak bu kararın alınmasında aşırı milliyetçilerin talepleri etkili olmuştu. Yani hükümet üstünde bir kamuoyu baskısı vardı. Buna göre, 17-55 yaş arası bütün erkek “düşman tebaası yabancılar” sürgün edileceklerdi (s.29-30).

Panayi, 22 Eylül 1914 tarihi itibarıyla toplama kamplarına gönderilen 13.600 kişinin sadece 3.100'ünün savaş meydanlarında esir edilenler olduğunu, geri kalanın çoğunluğunun tamamını Britanya'daki sivil Alman toplumu üyelerinin oluşturduğunu belirtmektedir. 1917 yılının Kasım ayına gelindiğinde toplama kamplarında 79.320 kişi bulunmaktadır. Bunların 29.511'i sivilirdir (s.30).

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki sürgün ile ilgili ikinci makale Yvonne Cresswell'in “Behind the Wire: the material culture of civilian internment on the Isle of Man in the First World War” başlıklı yazısıdır. Cresswell, savaş sırasında Britanya ve Almanya'da sivillerin sürgün edilmelerinin dönemin az bilinen taraflarından olduğunu belirtmektedir. Makalenin konusu Britanya'daki sürgünlerin kamplardaki el becerileri ile meşgul olmaları ve bu meşgalelerinin kamplardaki yaşam üzerindeki etkisi hakkındadır. El becerileri ile uğraşmanın en birinci fonksiyonu sürgünlerin can sıkıntısını hafifletmesidir. İşin ikinci bir yönü, sürgünler kamplarda ürettiklerini yanlarında hatıra olarak saklamışlardır. Üçüncüsü, bu ürünler kamplarda nakit olarak da kullanılmışlardır (s.45-61).

Bir sonraki makale, Jutta Raab Hansen'in “Die Bedeutung der Musik für 26.000 internierte Zivilisten während des Ersten Weltkriegs auf der Isle of Man” başlıklı yazısıdır. Bu makalede Hansen, Man Adası'ndaki sürgünlerin günlük yaşamlarında tiyatro ve müziğin önemli bir rol oynadığını anlatmaktadır. Sürgünler senfoni orkestraları, korolar, oda müziği ve dans ile meşgul olmuşlardır. Böylece can sıkıntısının önüne geçmeye çalışmışlardır. Ayrıca, özellikle Alman sürgünler arasında vatanseverlik duygularını kabartan şarkılar göze çarpmaktadır (s.63-81).

İkinci bölümdeki son makale Stefan Manz'ın “Civilian Internment in Scotland during the First World War” başlıklı yazısıdır. Manz, ilk olarak kısaca savaş öncesi İskoçya'daki Alman toplumdandan bahsetmektedir. Daha sonra Hawick yakınlarındaki Stobs toplama kampında bulunan Alman sürgünlerin enterne edilmeleri ve kamptaki yaşamlarını anlatmaktadır. Man Adası'ndaki sürgünler gibi İskoçya'daki Alman sürgünler de kamp yaşamlarındaki en büyük problem olan can sıkıntısının önüne geçebilmek için çeşitli kültürel ve profesyonel faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Manz, İskoçya'daki “düşman tebaası yabancılar” olan Almanlar'a karşı takınılan tavrın bütün Britanya'daki tutumu temsil ettiğini iddia etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı boyunca İskoçya'nın doğu sahillerinin tamamı yasak bölge ilan edilmişti. Bu, “düşman tebaası yabancılar”ın bu bölgede ikamet edemeyecekleri ve bu yüzden buradan sürülmeleri gerekeceği anlamına gelmekteydi. 1914 yılının Ağustos ayında Fiefshire'daki bütün “düşman tebaası yabancılar” kaydedilmişlerdi. Ekim ayına kadar 45 yaş altındaki bütün erkekler ya Redford'a sürülmüşler ya da bunların ikamet izinleri iptal edilmişti. İkamet izinleri iptal edilen üç kişi, bölgeden ayrılmayı reddettiler için Dundee'de hapse konmuşlardı. Bu politika daha sonra kadınları da içine alacak şekilde genişletilmişti. Ekim ayına kadar 21 kadının ikamet izinleri iptal edilmişti. Bunların bazıları sürgün edilenlerle evliydi. 11 tanesi ise Almanlar'ın Britanya'da doğmuş eşleriydi. Diğerleri evlerde çalışan hizmetçiydiler (s.91-92).

İskoçya'da, İngiltere'deki gibi "düşman tebaası yabancılar"ın dükkânlarının camları indirilmişti. Edinburg ve Dumfries gibi kentlerde Alman-karşıtı gösteriler düzenlenmişti. Glasgow'daki bazı bilinen lokantalar kapılarına içeriye Almanlar'ın ya da Almanya doğumlu olup daha sonra Britanya tebaasına geçenlerin kabul edilmeyeceklerine dair uyarılar asmışlardı. Zira Britanyalı müşteriler onlarla beraber oturup yemek yemek istemiyorlardı (s.93).

Alman-korkusu ve "düşman tebaası yabancılar"ın potansiyel casus olarak görülmeleri savaş zamanı Britanya toplumuna egemen olan unsurlardı. Manz, hükümetin "düşman tebaası yabancılar"a karşı tatbik ettiği siyasetin hem kamuoyuna hâkim olan bu duygulara karşı bir reaksiyon olduğunu hem de bazen kamuoyundaki bu duyguları körüklediğini belirtmektedir. Manz'a göre bu siyasetin sembolik önemi, uygulamadaki rasyonellikten ya da etkinlikten daha önemlidir. Zira İngiliz hükümeti kamuoyuna "ülkenin güvende olduğu" mesajını vermeye çalışıyordu. Ayrıca savaş sırasında Alman istihbarat faaliyetlerinin ne kadar kötü organize edildiği göz önüne alındığında Britanya'da yaşayan Almanlar'ın herhangi bir güvenlik tehdidi oluşturmadıkları ve oluşturamayacakları aşıkardı. Manz, 1914'ten önce bir tane Alman'ın bile istihbarat faaliyetlerine bulaşmadığını belirtmektedir. Herhangi bir Alman tarafından gerçekleştirilmiş bir sabotaj faaliyeti de yoktur. Ancak Britanya'daki seçmenler, hükümetin hiçbirsey yapmıyor olmasını kabul edemezlerdi. Bu yüzden, ilk başlarda toplu sürgüne karşı olduğunu açıklayan Başbakan Asquith, 1915 Mayısına gelindiğinde "düşman tebaası yabancılar"a karşı yeterince sert bir tutum takınmadığı gerekçesiyle İçişleri Bakanı Reginald McKenna'yı görevden almış yerine Sir John Simon'u getirmiştir (s.94).

Manz, Britanya'daki "düşman tebaası yabancılar"a karşı geliştirilen "histeri"nin mevzi bir olay olmadığını belirtmektedir. Bu meseleye daha geniş bir tarihsel bağlamda bakılmalıdır. Britanya'daki yabancı düşmanlığı terminolojisi, 1914 yılının Ağustos ayında birden ortaya çıkmamıştır. Zira sivil insanların sürgün edilmesi hadisesi daha önce Güney Afrika'daki Boer Savaşı'nda da gerçekleşmiş ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında da tekrar edilmişti (s.94).

Kitabın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki sürgünlerle ilgili olan üçüncü bölümünün ilk makalesi Charmian Brinson'un "Loyal to the Reich: National Socialists and Others in the Rushen Women's Internment Camp" başlıklı yazısıdır. Bu makale, Rushen Kadınlar Kampı'na gönderilen yaklaşık 500-600 kadar Alman ve Avusturyalı kadın hakkındadır. Alman hükümetine karşı sadakatlerini kabul etmiş olan bu kadınların neredeyse tamamı Nasyonel Sosyalist idiler. Aralarında en dikkat çekici olan Wanda Wehrhan ismindeki bir Nazi teşkilatçısıydı. Brinson'un makalesi, kamptaki kadınların kendi anlatımlarına ve döneme dair resmi ve gayri resmi diğer dokümanlara dayanarak Wehrhan'ın ve diğer Nasyonel Sosyalistler'in kamptaki rolü ve etkisini anlatmaktadır (s.101-119).

Bir sonraki makale Richard Dove'un "'Wer sie nicht erlebt hat, der begreift sie nie.' The Internment Camp Revue *What a Life!*" başlıklı makalesidir. Makale, G.M. Höllering tarafından yazılan ve yönetilen, müziğini Hans Gal'in hazırladığı "What a Life" revüsünün içeriğinin bir analizidir. Dove, bu revüden İkinci Dünya Savaşı sırasındaki sürgün ile ilgili literatürde sıklıkla bahsedildiğini ancak muhtevasının akademik bir kritiğe tabi tutulmadığını yazmaktadır. Dove, Hans Gal'in yakınlarda yayınlanan günlüklerinden yola çıkarak bu revünün hikâyesini anlatmakta ve bu hikâyeden yola çıkarak kamplardaki yaşamı tekrar inşa etmeye çalışmaktadır (s.121-137).

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki sürgünlerin gönderildiği yerlerin başında Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Man Adası gelmekteydi. Man Adası'ndaki toplama kamplarındaki sürgünler çeşitli dergiler çıkarmışlardı. Hatta bu dergilerde hükümetin sürgün politikası hakkında kamptakilerin yorum yazmalarına da müsaade edilmişti. Bu dergiler ve muhtevaları hakkındaki "'Something to make people laugh? Political Content in Isle of Man Internment Camp Journals July-October 1940" başlıklı makalesinde Jennifer Taylor'un belirttiği gibi bu yayınlara doğal olarak yetkililer sansür uygulamışlardı. Yine bazı dergiler yasaklanmışlardı. Taylor, bu dergilerin içinde yer alan yazıların konularının ve tonlarının aşırılığı ya da zayıflığı kadar kamp komutanının tutumunun da dergilerin yayın hayatına devam edip edememelerini etkilediğini belirtmektedir (s.139-152).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz hükümeti sadece Almanlar'ı enterne etmemiştir. İtalya savaşa girdikten sonra İtalyanlar da kamplara gönderilmişlerdir. Lucio Sponza'nın "The Internment of Italians 1940-1945" başlıklı makalesi bu sürgün hakkındadır. Sponza, İtalyanların sürgün edilmesi hakkında bazı maddi bilgiler verdikten sonra bunların kamp hayatları ve aileleriyle ilişki kurma çabalarına değinmektedir. Sponza, İtalyanlar'ın sürgün edilmesinin sadece 1940'taki siyasi gelişmelerin bir sonucu olmadığını ve göçmenlere karşı olan önyargı ile de ilişkili olduğunu iddia etmektedir (s.153-163).

İngiliz hükümetinin savaş sırasında Almanca konuşan sürgünleri gönderdiği yerlerden bir tanesi de Kanada'ydı. Nicole M.T. Brunnhuber, "After the Prison Ships: Internment Narratives in Canada" başlıklı makalesinde Kanada'ya olan bu sürgünü anlatmaktadır. Man Adası'nda bulunan kamplardaki yaşam hakkında nispeten fazla araştırma yapılmış olmasına rağmen Kanada sürgünleri hakkında çok az çalışma olduğu için Brunnhuber bu çalışmasıyla bu boşluğu doldurmaya çalışmaktadır (s.165-178).

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki sürgünün bir başka safhası Yahudiler ile ilgili olmuştur. 1940 yılında yaklaşık 3000 kişi Britanya'dan Avustralya'ya gönderilmişlerdir. İşin ilginç olanı çoğunun Nasyonal Sosyalizm'den kaçan Yahudiler oluşturuyordu. Sürgünler *HMT Dunera* gemisiyle gönderilmişler ve Avustralya'ya vardıklarında değişik kamplara dağıtılmışlardı. Bu sürgün yakın zamana kadar araştırmacılar tarafından görmezden gelinmişti. Ancak yönetmen Ben Lewin'in 1985 yılında yaptığı televizyon dizisi *Dunera Boys* bu sürgünü tekrar gözler önüne serdi. Birgit Lang'ın "*The Dunera Boys: Dramatizing History from a Jewish Perspective*" başlıklı makalesi bu televizyon dizisini incelemekte ve dizinin etrafında Avustralya'ya olan sürgünü ve sürgünlerin Avustralya'daki tecrübelerini anlatmaktadır (s.179-191).

Kitaptaki son makale J.M. Ritchie'nin "Exile, Internment and Deportation in Norbert Gstrein's *Die englischen Jahre*" başlıklı yazısıdır. Bu makale, Norbert Gstrein'in *Die englischen Jahre* romanı hakkındadır. Bu roman, İngiltere'de mülteci bir Yahudi yazar olan Hirschfeldler'in kurgusal bir biyografisi olarak sunulmaktadır. Ritchie ise makalesinde romanda anlatılanların ne dereceye kadar İngiltere'deki sürgünü tasvir ettiğini incelemektedir. Yazar, romanın savaş zamanı Londra'sını anlatımını inandırıcı bulmakta ve romanı Man Adası'nda bulunan kamplardaki yaşama dair aydınlatici bulmaktadır (s.193-203).

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'de özellikle son dönem Osmanlı ve Milli Mücadele dönemindeki sürgünler hakkında çalışan tarihçiler açısından önemli olarak kabul edilebilir. Türkiye'de bu konular üzerinde çalışanlar genellikle sürgünleri geniş tarihsel bağlamından ayırarak sanki sadece Osmanlı'ya has uygulamalar gibi davranmakta ve sadece sürgünlerin gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Hâlbuki daha geniş tarihsel bağlam değerlendirildiğinde (doğruluğu veya yanlışlığı bir kenara) sürgün politikası adı geçen dönemde yaygın bir uygulamaydı. Zaten çok daha sonraları, yani İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde özellikle Almanlar'ın Yahudiler'e yaptığı soykırımdan sonra sürgünlerin önlenmesi gerektiğine dair uluslararası kamuoyunda bir fikir uyanmaya başlamıştı. Gerçi bu fikrin sahipliğini üstlenen Batılı devletler daha sonra kendileri çeşitli sürgün politikaları uygulamaktan geri durmamışlardır. Ancak Türk tarihçiliği açısından meseleye bakıldığında, dünyadaki sürgün uygulamalarının Türk tarihçileri tarafından anlaşılması ve Osmanlı'daki uygulamalarla karşılaştırılmaları gerekmektedir. Bu açıdan, her ne kadar İngiliz tarih yazımının bir parçası olsa da bu kitap, Türk tarihçilerine yeni bakış açıları sağlayacak niteliği haizdir.

BESTAMİ S. BİLGİÇ

